

DOŚWIADCZENIA GRANICZNE I TRANSKULTUROWE

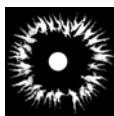
XVI Forum Inspiracji Jungowskich

Spotkanie z czytelnikami „ALBO albo”

5 marca 2011

Warszawa, Biblioteka Narodowa

Organizatorzy:

ENETEIA Wydawnictwo Psychologii i Kultury

Redakcja „ALBO albo. Problemy psychologii i kultury”

Rada Konsultacyjna „ALBO albo”

- ⌘ **Przewodniczący**
prof. dr hab. Krzysztof Maurin
- ⌘ **Wiceprzewodnicząca**
prof. dr hab. Alina Motycka
- ⌘ **Członkowie**
prof. dr hab. Lidia Grzesiuk
prof. dr hab. Zofia Rosińska
prof. dr hab. Paweł Boski
prof. dr hab. Andrzej Jakubik
prof. dr hab. Henryk Paprocki
prof. dr hab. Tadeusz Kobierzycki
dr Jerzy Tomasz Bąbel

Komitet Organizacyjny

- ⌘ **Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego**
Zenon Waldemar Dudek – Redaktor Naczelny
„ALBO albo”. Problemy psychologii i kultury
- ⌘ **Sekretarz Komitetu Organizacyjnego**
Jakub Karpowicz
- ⌘ **Członkowie Komitetu Organizacyjnego**
Joanna Karpowicz, prof. dr hab. Ewa Machut-Mendecka, Błażej Sołyga
- ⌘ **Sekretariat Forum**
Agnieszka Sołyga

XVI Forum towarzyszy wystawa prac Tomasza Bohajedyna

Projekt logo Forum – Krzysztof Figielski

Program

9.50–10.00 **Inauguracja** – Zenon Waldemar Dudek, red. nac. „ALBO albo”.
Problemy psychologii i kultury

SESJA I

10.00–10.30 **Dzieciństwo spacyfikowane. Inicjacja w społeczeństwie abstrakcyjnych wartości** – dr Tomasz Olchanowski

10.30–11.00 **Pytanie o granice „ja” i naturę świadomości. Od kozetki psychoanalityka po rozmowy z małpami** – dr Andrzej Kuźmicki

11.00–11.20 **Dyskusja** (przerwa 11.20–11.40)

SESJA II

11.40–12.10 **W jaki sposób ranimy siebie nawzajem w dzisiejszym świecie – perspektywa psychologii procesu** – dr Bogna Szymkiewicz

12.10–12.40 **Szamańska moc kobiet i uzdrawianie świata** –
Tanna Jakubowicz-Mount

12.40–13.00 **Dyskusja** (przerwa 13.00–14.00)

SESJA III

14.00–14.30 **Ponad granicami. Życie bez ego, bez Cienia, bez głowy...** –
dr Jacek Sieradzan

14.30–15.10 **Inicjacje wojownicze. Konfrontacja z Cieniem** – dr Jerzy T. Bąbel

15.10–15.30 **Dyskusja** (przerwa 15.30–15.50)

SESJA IV

15.50–16.20 **Doświadczenie śmierci a literatura** –
prof. dr hab. Czesław Dziekanowski

16.20–16.50 **Doświadczenia graniczne Hioba. Model indywidualizacji i psychoterapii inicjacyjnej** – Zenon Waldemar Dudek
(przerwa 16.50–17.00)

SESJA V

17.00–17.30 **Eksterminacja chorych psychicznie w Polsce. Granice człowieczeństwa** – dr hab. Tadeusz Nasierowski

17.30–18.00 **Dyskusja i zakończenie**

Organizatorzy zastrzegają sobie możliwość zmian w programie.

W ramach opłaty konferencyjnej uczestnicy otrzymują materiały konferencyjne oraz posiłek obiadowy.

Forum Inspiracji Jungowskich 1995–2011

⌘ I Forum (1995)	PSYCHOLOGICZNE PROBLEMY WSPÓŁCZESNOŚCI
⌘ II Forum (1996)	SNY WSPÓŁCZESNEJ KULTURY
⌘ III Forum (1997)	OSOBOWOŚĆ I ROZWÓJ
⌘ IV Forum (1998)	MITY A ŚWIAT WSPÓŁCZESNY
⌘ V Forum (2000)	KULTURA NA PROGU XXI WIEKU
⌘ VI Forum (2001)	FENOMEN JUNGA
⌘ VII Forum (2002)	OBLICZA TOŻSAMOŚCI
⌘ VIII Forum (2003)	SYMBOLE EUROPY
⌘ IX Forum (2004)	PSYCHOLOGIA KULTURY W CZASIE PRÓBY
⌘ X Forum (2005)	INTELIGENCJA ARCHETYPÓW
⌘ XI Forum (2006)	JUNG A FREUD
⌘ XII Forum (2007)	NIEŚWIADOMOŚĆ I DUSZA
⌘ XIII Forum (2008)	EUROPA WIELOKULTUROWA
⌘ XIV Forum (2009)	IDEE I IDEOLOGIE
⌘ XV Forum (2010)	PUNKTY ZWROTNE
⌘ XVI Forum (2011)	DOŚWIADCZENIA GRANICZNE I TRANSKULTUROWE

Wprowadzenie do dyskusji

Doświadczenia graniczne i transkulturowe

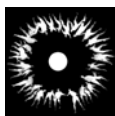
16 Forum Inspiracji Jungowskich kontynuuje dyskusję o problemach psychologii i kultury, inspirując się ideami i koncepcjami psychologii analitycznej Junga. To kolejne spotkanie z czytelnikami „ALBO albo”, którzy mają możliwość włączyć się do rozmowy z udziałem autorów i współpracowników naszej Redakcji. Tematem rozważań i inspiracji są w tym roku doświadczenia graniczne i transkulturowe. Wiążą się one z dwoma pojęciami wprowadzonymi przez Junga do psychologii i badań nad zjawiskami kultury – indywidualacji i archetypu.

Pojęcie indywidualacji odnosi się do procesów rozwoju osobowości, a zwłaszcza do jej szczególnego wymiaru – doświadczenia realności symboli kulturowych i ich zdolności do jednoczenia przeciwieństw. Jung przyznaje symbolom szczególną rangę, przypisując ludzkiej psychice funkcję symboliczną, określaną także jako funkcja transcendentna. Według niego, doświadczenie transformującej siły symboli kulturalizuje niejako osobowość.

Esencją indywidualacji jest tzw. kulturowa faza rozwoju osobowości, kiedy formułowane są duchowe cele i integrowane jest podstawowe znaczenie przeciwieństw, jakimi są świadomość i nieświadomość, duch i materia, męskość i kobiecość, ekstrawersja i introwersja, uczucie i myślenie, życie i śmierć i in. Owe przeciwieństwa są źródłem doświadczeń granicznych w warunkach kryzysowych. Mają one miejsce także w normalnym rozwoju, poczynając od dzieciństwa, przez okres dojrzewania, kryzys połowy życia aż po starość.

Jesteśmy więc skazani na konfrontację z sobą jako istotą „graniczną” – wyzwaniem jest ciało, które kłóci się z duchem, subiektywne uczucia, żądające posłuchu od obiektywnego myślenia, śmierć, która poraża, a niekiedy fascynuje swą tajemnicą, cierpienie, blokujące radość i zatrzymujące swobodny bieg myśli czy życiowych działań, cała sfera Cienia, tj. nieświadomość jako taka, kompleksy osobiste i zbiorowe, przeżyte urazy, doświadczane zło, okrucieństwa, zbrodnie, karma, szatan, Hades, Szeol. Przeciwieństwa weryfikują naszą zdolność przekraczania granic i transformowania kryzysowych doświadczeń, tworząc symbole w sytuacji granicznej, stajemy się istotą kulturową – stając się nią, głębiej rozumiemy, czym są przeżycia graniczne własne, jak też naszych bliskich, naszych przodków czy bohaterów kulturowych.

Drogę do zrozumienia kulturowego wymiaru doświadczeń granicznych wskazują archetypy. Jakkolwiek trudne i bolesne są nasze doświadczenia graniczne (często powodują one lęki, nerwice i inne zaburzenia psychiczne),

tylko wtedy może się ukazać przed obliczem świadomości człowieka realna moc i sens „wielkich” symboli, czyli symboli archetypowych. Mówiąc skrótowo, doświadczenia graniczne wyznaczają ważne progi procesu indywiduacji i prowadzą nasze świadome „ja” do doświadczenia numinalnego, quasi-religijnego znaczenia archetypu i związanej z nim energii.

Zdaniem Junga, nasza psyché jest wyposażona w archetypy, dziedziczne wzorce przekraczania przeciwieństw, czyli ma ona zdolność tworzenia relacji z praobrazami nieświadomości, a efektem tej dynamicznej relacji jest duchowa twórczość, uzdrowienia z ran psychicznych, odzyskanie wewnętrznej harmonii, świadomość androgynii jako syntezy kobiecości i męskości, odnowienie stanu psychicznej pełni itd. Doświadczenie mocy i znaczenia tego czy innego archetypu (np. matki, ojca, Starego Mędrca, Cienia, Jaźni) wnosi nową jakość do systemu psychicznego – konwencjonalny człowiek wznosi się ponad swe wąskie ego, staje się „człowiekiem archetypowym”. Pęka jego sztuczna maska, uzyskuje on świadomość kulturową i mityczną: jest „dawcą symboli”, zamiast poddawać się cierpieniu, przeistacza się w zranionego uzdrowiciela, zamiast psychicznego umierania i upadania na duchu, wnosi ducha życia tam, gdzie życie zamiera.

Dzięki archetypom, zapisanym i wyrażanym w symbolach, doświadczenia graniczne inicjują nasze „ja” w wymiar ducha i kultury, stając się podłożem przeżyć o znaczeniu transkulturowym. Transkulturowość doświadczeń granicznych świadczy o ich uniwersalności, ale – jak twierdzi Jung – nie jest czystą uniwersalnością. Psychologiczny wymiar tych doświadczeń zawsze dzieje się w jakimś kontekście kulturowym – nie można bezkarnie przenosić danej idei do innej rzeczywistości kulturowej. Oznacza to, że transkulturowość nie może anulować osobistej, lokalnej czy narodowej tożsamości. Napięcie międzykulturowe ze swej natury tworzą sytuacje graniczne i są kryzysogenne. Każda kultura jak każda jednostka muszą czynić wysiłek przecierania drogi własnej tradycji symbolicznej, zdolnej przekraczać ból, cierpienie, bezradność, zło i śmierć.

Zbiorowe doświadczenia graniczne Polaków – rozbiory, Katyń, okrucieństwa wojen na naszych ziemiach, przemoc totalitaryzmu komunistycznego – trudno uleczyć według wzorca rosyjskiego, niemieckiego czy amerykańskiego. Jednak paradoksalnie, idąc w stronę transkulturowości i myślenia archetypowego, warto korzystać z granicznych doświadczeń Amerykanów, Niemców, Rosjan czy Żydów. Stajemy tym samym przed kwestią, jak korzystać z umiejętności transcendowania granic, zawartych w tradycji symbolicznej i duchowej innych narodów.

Wierzę, że tematyka tego forum zainspiruje jego uczestników do refleksji nad granicami, które dzielą, a które mogą łączyć. Na poziomie zbiorowym nasza cywilizacja przekroczyła wiele granic naturalnych, umysłowych i symbolicznych, ale też wiele granic zbudowała, a inne zignorowała, wskutek czego mieszają się nam różne światy, wymiary i poziomy. Aby nie zwariować, stajemy

się infantylni, nie zadajemy sobie pytań w dziedzinie fundamentalnych kwestii archetypowych, jak śmierć, ludobójstwo, cierpienie, tajemnice ducha.

Anulowanie, znieczulanie, unieważnianie, wypieranie sytuacji granicznych tylko na chwilę odsuwa realne problemy psychiczne i egzystencjalne człowieka. Nie jest dziwne, że w naszych czasach sytuacje graniczne wybuchają pod postacią demoniczną, co zwiększa zapotrzebowanie na utopię, cuda, magię, wróżenie, techniczne „szybkie” zbawienie lub liczenie na lepsze rozdanie kart losu. Wierzymy oszustom, reklamie, narkotykom i nowoczesnym specjalistom od propagandy i *body language*. To nie rozwiąże jednak małych i dużych sytuacji granicznych, z jakimi mierzy się nasza realna „kryzysująca” psyche. Nie udzieli nam pomocy ten, kto nie widzi lub udaje, że nie widzi graniczności u siebie.

Rewolucje zewnętrzne, które przetaczają się obecnie przez kraje świata arabskiego, to nie mit, lecz dziejąca się na naszych oczach historia. To wyrazisty kontekst dla naszych rozważań o doświadczeniach granicznych i transkulturowych. Co granicznego i co transkulturowego jest w tych eksplozjach, które – po jungowsku mówiąc – są w jakimś sensie erupcją nieświadomości zbiorowej na szeroka skalę. Co nam mówi ta erupcja mitu wolności? Przeżywaliśmy niedawno w Polsce erupcję zbiorowej solidarności, ale nowe czasy rodzą nowych Kadafich i nowych Mubaraków. Tyrani rodzą się wszędzie i w każdych czasach, tylko nie wszędzie jest na nich zapotrzebowanie.

Wracając na płaszczyznę wewnętrzną, wczuwając się w sens naszego forum, chcę przypomnieć dwie osoby, które były związane z naszą redakcją – Jerzego Pabiana i o. Jana Berezę. Obaj odeszli niedawno z planu tego życia. Jerzy Pabian – znawca literatury germańskiej – na jednym z ostatnich forów mówił z wielką erudycją o Jungu i o Hessem i ze wzruszeniem opowiadał o sobie, o własnym doświadczeniu granicznym. Bardzo się z nami zaprzyjaźnił, co jest rzadkie u ludzi w sile wieku. Wspominam go, wierząc, że dzieląca nas granica nie jest murem, lecz płaszczyzną, na której możemy się spotkać i prowadzić dalej rozmowę, rozmowę graniczną i transkulturową. O. Jan Bereza pisał do naszego kwartalnika o dialogu religii chrześcijańskich i niechrześcijańskich, był człowiekiem, który wielce przyczynił się do spotkania Wschodu z Zachodem. Ciężka choroba wyłączyła go w ostatnich latach z tego dzieła, jak też z kierowania klasztorem benedyktynów w Tyńcu. Człowiek dialogu, jakim był o. Bereza, jest przykładem przekraczania granic i tworzenia mostów między krainami, których spotkanie wydaje się być niemożliwe. To przykład człowieka transreligijnego i transkulturowego, a jednocześnie o wyrazistej własnej tożsamości. Choć smutne to pożegnanie z przyjaciółmi – ludźmi granicznymi – to jednocześnie budujące, bo wszelkie granice, z jakimi nam przychodzi się mierzyć, są po to, aby je przekraczać. W przeciwnym razie staną się naszym Cieniem.

Zenon Waldemar Dudek

Sesja I

Tomasz Olchanowski

Dzieciństwo spacyfikowane. Inicjacja w społeczeństwie abstrakcyjnych wartości

„**P**oślać dzieci do szkoły możliwie najwcześniej; obarczyć je zadaniami domowymi; zabrać im ich czas, ich kreatywność, ich zabawę, ich moc; a potem wetknąć je w maszyny”. Ten cytat, autorstwa propagatora taoizmu Benjamina Hoffa, w zasadzie streszcza tematykę wystąpienia, które będzie refleksją nad skutkami przyspieszenia okresu dzieciństwa (1–13 rok życia). Cóż się dzieje z człowiekiem, gdy jest on zmuszany do dokonania przeskoku z fazy oralnej rozwoju do fazy dojrzewania płciowego, z której w zasadzie już nie wyrasta? Deformacja fazy analnej (obsesje i, według Szondiego, podatność na depresję), fazy fallicznej (erotomania i perwersje), fazy utajenia (obłądła rywalizacja i naiwna wiara w moc zbawczą techniki) wydaje się przygotowaniem nie do roli żywiciela rodziny, lecz żywiciela maszyn. A zatem człowiek nie staje się maszyną, lecz żywicielem swoich maszyn. Pozbawiony mocy tkwiącej w dzieciństwie, kompensuje ją za pomocą narzędzi. Wśród tematów poruszanych przez autora będą:

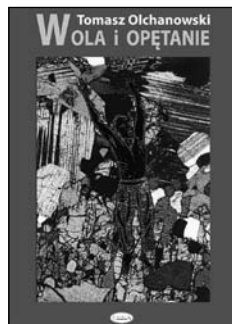
- Eksploatacja środowiska i samowyzysk celem wykarmienia maszyn;
- Antropomorfizacje bezosobowych sił przyrody a antropomorfizacje świata maszyn;
- „Nowe szaty cesarza” Andersena w XXI wieku (anestetyzacja i manipulacja zmysłami, czyli czego nie wolno mi widzieć, słyszeć i czuć; zmysły a umysł; bycie a reprezentowanie; wspólnota, której może nie być).

WOLA I OPĘTANIE

Tomasz Olchanowski

Wydanie drugie, poprawione i poszerzone zawiera nowy rozdział: *Widźniawada jako buddyjska psychologia głębi*.

Monografia poświęcona jest analizie działań wolicjonalnych. Autor ukazuje wolę jako syntezę nieświadomej dyspozycji psychicznej i czynu zaplanowanego przez rozum. Podejmuje takie centralne zagadnienia, jak konflikty pomiędzy świadomym zamierzeniem a afektywnym i popędowym opętaniem przez kompleksy, pomiędzy procesami cyklicznymi (reaktywnymi i mechanicznymi) a spiralnymi (twórczymi i progresywnymi), pomiędzy doświadczaną rzeczywistością a tworzonymi przez ludzkie umysły iluzjami.

Andrzej Kuźmicki

Pytanie o granice „ja” i naturę świadomości. Od kozetki psychoanalityka po rozmowy z małpami

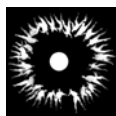

Kryzysy naukowe w nauce są nieuchronne. Do naczelných perspektyw w badaniach nad relacją świadomości i nieświadomości należą próby odkrycia sposobu, w jaki materiał nieświadomy zjawia się w świadomości. Ponadto interesuje nas, jak kształtuje się świadome doświadczenie i jaki wpływ mają akty świadomości na modyfikację pokładu nieświadomego. Zarówno w koncepcji Freuda, jak i Junga kładzie się szczególny nacisk na dynamiczną relację między świadomością i nieświadomością, przy czym dla Freuda fundamentalnymi elementami nieświadomości są popędy i reprezentacje popędów, dla Junga są to instynkty i archetypy. W obu teoriach są to czynniki wrodzone, a przy tym dostępne świadomości w formach nie tyle źródłowych, ile zaktualizowanych kontekstowo. Jung mówi na przykład o archetypach samych w sobie, że są transcendentne względem „ja” i są składową tzw. „psyche obiektywnej”, tak jak budowa anatomiczna człowieka jest wspólna całemu rodzajowi ludzkiemu, a świadomość doświadcza jedynie ich wtórnych przejawów w postaci obrazów archetypowych, tzw. *patterns of behaviour*. Natomiast według Freuda wrodzone zbiory impulsów i form pobudzeń dostępne są świadomości w zasadniczym stopniu poprzez fantazyjne twory zastępcze, halucynacje, sny, urojenia odpowiedzialne za ukierunkowywanie pozaświadomego mechanizmu dystrybuowania czy przemieszczenia energii psychicznej w ramach układu nerwowego.

Na granicy świata świadomego i nieświadomego znajdujemy zbiór procesów wyznaczających rdzeń i granice elementu osiowego, jakim jest „ja”.

W referacie centralna będzie kwestia źródeł, granic oraz wymiarów uczestniczących w jego powstawaniu, w tym także natura skojarzonej z nim świadomości. Idąc tropem kontrapunktu: świadome–nieświadome, świadome–neurologiczne, ponowimy pytanie o granice naszego rozumienia świadomości. Wyjdziemy od psychoanalitycznej perspektywy rozumienia „ja” tudzież świadomości, a następnie przejdziemy w stronę neurologicznej koncepcji Antonio Damasio, by w końcu znowu powrócić do teorii Junga.

Podczas tej drogi sięgnę po nietypowy materiał i przykłady dotyczące doświadczeń psychicznych osób niepełnosprawnych umysłowo, jak i hipotetyczne psychiczne cechy funkcjonalnych małp z grupy naczelných. Poczynione obserwacje i przemyślenia odniosę na koniec do koncepcji Jungowskiej tak, aby odnowić granice naszego rozumienia natury oraz źródeł fenomenu, jakim jest „ja” i świadomość.

Sesja II

Bogna Szymkiewicz

W jaki sposób ranimy siebie wzajemnie we współczesnym świecie – perspektywa psychologii procesu

Wystąpienie będzie poświęcone specyfice subiektywnych przeżyć i wynikających z nich zachowań pojawiających się w sytuacji zranienia.

Poczucie zranienia często wyrzuca nas poza granice zwykłej tożsamości. Doświadczenie takie pojawia się w relacji. W relacji mamy pewne nadzieje i oczekiwania, a także poczucie, że podobnie rozumiemy rzeczywistość. Wydaje się, że funkcjonujemy w tym samym świecie. W momencie zranienia jednak pęka więź, całość rozpada się na części. Zwykle punktem wyjścia jest zaskoczenie: przewidywalny scenariusz nie został odegrany, przeciwnie, czyjeś zachowanie ugodziło w nasze nadzieje, oczekiwania, uczucia. „Ja” – nawet jeśli tylko na chwilę – przestaje być instancją sprawującą pełną kontrolę nad zachowaniem. W miejsce spotkania osób pojawia się rozgrywka między rolami: oprawcą i ofiarą. W tej sytuacji uruchamiają się inne wzorce, zakorzenione w osobistych emocjach i wzorcach kulturowych. Role ofiary, oprawcy, a także związane z nimi (wybawca, bohater, terrorysta) stają się strukturami organizującymi percepcję i zachowanie.

W ramach wystąpienia zapraszam do dyskusji: Czy możemy przekroczyć te wzorce? Jeśli tak, to w jaki sposób?

ZRANIONE STANY ŚWIADOMOŚCI

Bogna Szymkiewicz

Książka zajmuje się psychologicznymi i terapeutycznymi aspektami subiektywnego doświadczenia zranienia. Poczucie zranienia występuje zwłaszcza w bliskich relacjach, powodując zerwanie więzi. W miejsce osób pojawiają się negatywne role (oprawcy, ofiary, mściciela, terrorysty, prześladowcy i in.), którym towarzyszy „zraniony” stan świadomości. W analizie problemu autorka opiera się na psychologii zorientowanej na proces A. Mindella. Przedstawia m.in. teoretyczne ujęcie problematyki zranionych uczuć, doświadczenie zranienia, dynamikę wewnętrznych przeżyć, typowe wzorce komunikacji w stanie zranienia (zranione stany świadomości), wskazuje możliwości nawiązania głębszych kontaktów dzięki poznaniu zranionych uczuć, nabyciu efektywnych sposobów komunikowania własnych doświadczeń urazowych.

Tanna Jakubowicz-Mount

Szamańska moc kobiet i uzdrawianie świata

Znakiem naszych czasów jest budzenie się mądrości i mocy kobiet, które pragną, aby świat stał się przyjazny dla wszystkich mieszkańców Ziemi. Wzrasta rola kobiet w ewolucji planetarnej świadomości. Jesteśmy orędowniczkami kultury holistycznej, w której moc miłości zastąpi miłość do mocy i władzy. Chcemy, aby ludzie wybrali Życie!

Wiele przekazów rdzennych narodów związanych z ziemią zawiera przepowiednię dotyczącą tego czasu przełomu: to właśnie kobiety Ziemi przeprowadzą konieczne zmiany, aby zaistniała równowaga w relacjach między mężczyznami a kobietami i między człowiekiem a Ziemią.

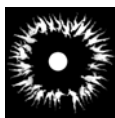
Opowiem o działaniu szamanki i uzdrowicielki z całego świata: Radzie Starszyny Kobiet, Milionowych Kręgach Jin Shinody Bolen, akcjach ekologiczno-politycznych Starhawk, pracy Sage i Inirabi oraz wielu innych.

ODRODZENIE (3/2000)

Transformacja świadomości

W zeszycie m.in.: *Rezonans ciała i umysłu w metodzie Jerzego Grotowskiego* (Andrzej Kuźmicki), *Psychologia głębi a transformacja świadomości* (Zenon Waldemar Dudek), *Osobowość borderline* (Zenon Waldemar Dudek), *Zdrowa separacja, zdrowa nerwica, dobra egzystencja* (Tadeusz Kobierzycki), *Stany świadomości o zagęszczonej informacji* (Ole Vedfelt), *Dusza w kulturze świeckiej i duchowej* (Wojciech Słomski), *Moribund i Anima – średnio-wieczny teatr umierania* (Jowita Jagła), *Przemiany Dionizosa i Appolina* (Piotr Piotrowski), *Odrodzenie w filozofii Othmara Spanna* (Krzysztof Maurin), *Smok w tradycji wietnamskiej* (Teresa Halik), *Mekka – miejsce odrodzenia* (Ewa Machut-Mendecka), *Rytuał umierania. O literackiej tanatologii dziecięcej* (Michał Błażejowski), *Tajemna mądrość węża* (Czesław Dziekanowski, Dariusz Misiuna), *Dialog kulturowy i religijny w Kościele na progu XXI wieku* (O. Jan M. Bereza OSB), *Dalajlama a duchowość współczesna* (O. Jan M. Bereza OSB), *Etyczne przesłanie Nowej Duchowości* (Jerzy Kolarzowski), *Czakra serca a cywilizacja współczesna* (Tanna Jakubowicz-Mount).

Sesja III

Jacek Sieradzan

Ponad granicami. Życie bez cienia, bez ego, bez głowy u autorów zachodnich, w tantrze buddyjskiej i naukach dzogczien

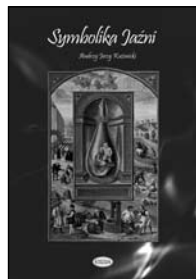
Autor omawia graniczne sytuacje ludzkiej egzystencji, które w literaturze i sztuce metaforycznie nazywa się utratą cienia, ego lub głowy. Odwołuje się do opowiadania Adalberto Chamisso *Przedziwna historia Piotra Schlemihla* o człowieku, który sprzedał swój cień nieznajomemu, do baśni Hansa Christiana Andersena *Cień*, w której cień uczonego zyskał samodzielny byt, oraz do ekspresjonistycznego filmu niemieckiego *Student z Pragi*, którego bohater sprzedał diabłu swoje odbicie w lustrze. W związku z naukami tybetańskimi przedstawia symbolikę bóstwa Wadźrajogini oraz zagadnienia ciała iluzorycznego, kreowanego przez tantryków za pomocą lustra, i ciała tęczowego, którego aktualizacja może być empirycznym dowodem na to, że egzystencja nie kończy się wraz z rozpadem ciała fizycznego.

W naukach tantry buddyjskiej i dzogczien brak cienia czy głowy symbolizuje oświecenie. „Graniczność” Wadźrajogini polega na tym, że będąc istotą należącą do porządku nirwany, jawi się człowiekowi żyjącemu w świecie samsary. Medytacja skierowana na nią umożliwia zmianę statusu egzystencjalnego jogina: ze zwykłego człowieka na bóstwo. Zarówno na Zachodzie, jak i w tradycji dzogczien cień jest atrybutem osobniczego istnienia, a jego utrata jest traktowana jako utrata człowieczeństwa. O ile jednak na Zachodzie utrata cienia oznacza degradację do statusu podludzkiego, o tyle w dzogczien wskazuje na realizację statusu ponadludzkiego.

SYMBOLIKA JAŻNI

Andrzej Kuźmicki

Monografia jest poświęcona centralnemu zagadnieniu myśli Junga, tj. teorii Jaźni. Autor sięga po źródłowe teksty Junga, omawiające znaczenie tego archetypu oraz problem integracji psyche, dążenia do łączenia przeciwieństw i doświadczenia inspirujące proces indywidualizacji. Porusza aspekty psychologiczne, filozoficzne i religijne teorii Jaźni, odwołując się także do współczesnych autorów polskich, którzy zajmują się badaniami myśli Jungowskiej.

Jerzy Tomasz Bąbel

Inicjacja na drodze wojownika. Konfrontacja z Cieniem

Dzieje ludzkości to również dzieje wojen toczonych z przerwami od epoki kamienia po dzień dzisiejszy, poczynając od potyczek niewielkich grup paleolitycznych łowców po gigantyczne konflikty i zmagania supermocarstw o zasięgu światowym. Wojny miały różnorakie przyczyny i charakter (wojny obronne, prewencyjne, imperialne, rewolucyjne, święte, sprawiedliwe i niesprawiedliwe, absolutne, totalne itd.). W celach wojennych powstawały i nieprzerwanie się rozwijały różne rodzaje broni i sposoby obrony, strategie i taktyki, sztuki walki i skutecznego unicestwienia przeciwnika.

Walka jest immanentną cechą *homo sapiens*. W wyniku ewolucji i specjalizacji pierwotny myśliwy stał się wojownikiem, rycerzem, a następnie zawodowym żołnierzem. Analiza etosu wojownika wykazuje wiele identycznych cech, niezależnych od czasu, miejsca i kultury. Droga wojownika to nie tylko nauka sztuki wojennej – zabijania innych ludzi, ale odpowiednia obróbka psychiczna, „wdrukowywanie w pamięć” zasad i zachowań. To także nauka pokonywania stresów pourazowych i konfliktów sumienia.

Wojna czyni z wojownika bohatera, ale często także tchórza, zdrajcę, mordercę, gwałciela i bestię. Odślania mroczną część ludzkiej psyche, ujawnia instynkty atawistyczne. Zmusza człowieka do podstawowej, fundamentalnej konfrontacji z archetypem Cienia, której wynikiem jest zmiana osobowości, której efektem jest przemiana w bezlitosnego potwora lub w „świętego rycerza”.

Elementem drogi wojownika jest przejście przez zewnętrzne i wewnętrzne piekło, doświadczenie szaleństwa i chwały, a najczęściej śmierci. Wojny były, są i nie będą, a wymarzony pokój dla ludzkości jest wiecznie oddalającym się idealistycznym celem. Asymilacja wzorców archetypu wojownika i rozumienie sensu psychologicznych opozycji, wobec których staje wojownik na swej drodze, pozwala lepiej rozumieć procesy i zjawiska kulturowe związane z walką, wojną, pokojem i zgodą. Nie mogą być one budowane na lęku, lecz na szacunku dla życia i fundamentalnych wartości, których każda jednostka i każda kultura musi bronić zarówno przed zagrożeniem zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Dojrzały wojownik musi być stale gotowy do walki, znoszenia niewygód i ponoszenia wyrzeczeń i być gotowym na śmierć. Cechy te są przydatne także w czasach pokoju, które wymagają od mężczyzn i walczących kobiet podobnych umiejętności.

Archetypowa interpretacja przeżyć granicznych pozwala dostrzec analogie między inicjacjami tradycyjnych bohaterów historycznych, mitologicznych czy literackich i doświadczeniami współczesnej jednostki w sytuacji granicznej.

Sesja IV

Czesław Dziekanowski

Doświadczenie śmierci a literatura

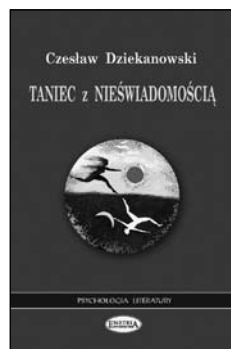
Dlaczego zajmujemy się śmiercią? Śmierć jest potężna. Potężna, ale na polu literatury nie jest tak bardzo obezwładniająca i tak straszna. Boimy się jej, ale nie drżymy. Oswajamy grozę, jaką wyzwała tajemnica śmierci. Mylą się ci, którzy sądzą, że literatura to tylko papierowe uczucia.

Śmierć może urodzić nas na nowo. Pokazuje, jak ważne jest życie, wyrwa z odrętwienia, zapatrzenia w siebie. Ilekroć my sami, lub nasz bohater, unikniemy śmierci, czujemy wdzięczność do siebie, świata, a nawet rodziców, którzy nas urodzili. Otwiera się nowa epoka. Znika obojętność, uśmiechamy się do siebie. Przemiana, jaka się w nas dokonuje, tworzy poświęcenie życia, które poznało już, czym jest muśnięcie śmierci.

TANIEC Z NIEŚWIADOMOŚCIĄ

Czesław Dziekanowski

Opowieść autointerpretacyjna – autor buduje ją z obrazów intymnej biografii. W trzech odsłonach ukazują się czytelnikowi wspomnienia z dzieciństwa, sny, marzenia. Jest to wizyjny zapis indywidualnego losu, misternie splecionego z szerszą, społeczno-historyczną rzeczywistością. Za sprawą literackiej fantazji przenosimy się w świat, w którym każdy może zatańczyć z własną nieświadomością.

SZKOŁA WOJNY

Czesław Dziekanowski

Powieść składa się z dwóch części. W pierwszej – na planie realnym i wyobraźniowym – rozgrywa się wojna, a jej bohaterem jest Młodzik. W drugiej poznajemy Filipa Lokatę, który zmagają się z konsekwencjami ustrojowej transformacji i podstępnie wpływającego czasu.

Zenon Waldemar Dudek

Doświadczenia graniczne Hioba. Model indywidualizacji i psychoterapii inicjacyjnej

---

Hiob jest postacią wyjątkową – kamieniem milowym Starego Testamentu. Dzięki jego buntowniczej i niezłomnej walce wewnętrznej Bóg pokazuje się z jednej strony jako bardziej ludzki niż w archaicznych wyobrażeniach nieskończonego i strasznego boga-stwórcy, a z drugiej – jako pełen niepojętej, ukrytej sprzeczności.

Kiedy Hiob stracił wszystko, co miał cenne, przychodzą do niego z pociechą trzej przyjaciele. Jednak zamiast przynieść mu ulgę, dokładają mu cierpienia. Pierwszy (Elifaz) twierdzi, że wszystko ma przyczynę i wszystko podlega woli Boga, a to w żaden sposób nie zmienia jego losu i stanu ducha. Drugi (Bildad) straszy go, aby zabrał się za pokutę i całą winę wziął na siebie, nawet za grzechy niepełnione. Trzeci (Sofar) dowodzi wielkości i dobroci Boga w stosunku do jego grzechu.

Moralizując, osądzając i karząc chorego, obolałego sługę Jahwe, trzej przyjaciele okazali się okrutnymi, pozbawionymi empatii niesprawiedliwymi sędziami. Aby oszczędzić krytyki Jahwe, z którym spór toczył Hiob, potępili tego ostatniego. Krytycy Hioba przebrani są w maskę pobożności (ich persona jest zadowolona z siebie). Hiob nie ma maski, jego zewnętrzna osobowość pękła pod wpływem ciężaru cierpienia i wtedy jego naga dusza otworzyła się na doświadczenie Jaźni (obraz Boga).

Cierpienie Hioba nie było bezsensowne. Po pierwsze, doprowadziło do przemiany obrazu Boga: z postaci perfekcyjnej w Boga posiadającego „ciemny” aspekt, będącego tajemnicą. Po drugie, również w Hiobie zachodzi wewnętrzna przemiana – zamiast lęku przed boską wszechmocą i własnym grzechem doświadcza mądrości (Sofia). Budzi się w nim wiara w ponadczasową sprawiedliwość i ponadczasowy sens życia, odkrywa iskrę nieśmiertelności.

Przed oczami aktywnej wyobraźni Hioba odsłonił się bezmiar boskiej konstrukcji. Intuicyjnie przyswoił sobie archetyp Starego Mędrca. Po okresie smutku duszy powrócił do społeczeństwa. Doświadczenie, które było jego udziałem, ukazało mu najgłębsze rozumienie pełni życia. Jego częścią składową jest śmierć i cierpienie, ale nie są one jego istotą. Mądrość oparta na doświadczeniu uczyniła Hioba zdolnym do ogarnięcia sensu przeciwieństw rozdzierających ludzką świadomość.

Przykład Hioba ilustruje uniwersalne zasady procesu indywidualizacji, w trakcie którego tworzy się kulturowy (duchowy, archetypowy) wymiar osobowości. Jest to droga, którą każdy przechodzi samotnie („ciemna noc duszy” mistyków). Hiobowe doświadczenie wskazuje także istotę „psychoterapii inicjacyjnej”, której celem jest głębokie odrodzenie osobowości. Elementem takiej terapii jest utrata maski (ego jest autonomiczne względem persony) i odsłonięcie żywej, wrażliwej duszy (Anima), zjednoczenie przeciwieństwa życia i śmierci (archetyp matki), uzyskanie dostępu do wewnętrznej mądrości (Sofia mistyków, archetyp Starego Mędrca) oraz przemiana starego, kostniałego obrazu Boga w obraz Boga jako Pełni (archetyp Jaźni).

Sesja V

Tadeusz Nasierowski

Eksterminacja chorych psychicznie w Polsce (granice człowieczeństwa)

Zagłada osób z zaburzeniami psychicznymi w okupowanej Polsce zapoczątkowała nazistowskie ludobójstwo. Jest to wydarzenie marginalizowane w czasach współczesnych w toku ostrej walki o pamięć prowadzonej na oczach opinii publicznej. Holocaust, będący najokrutniejszą i największą zbrodnią nazistów, przesłonił całe pole pamięci o II wojnie światowej, choć nie można go zrozumieć bez uwzględnienia zdarzeń związanych z zagładą chorych. Pamiętając o obozach śmierci, nie wiemy, że stosowana w nich technologia mordowania ludzi na skalę przemysłową przez trucie gazem została wypracowana przez Niemców podczas zagłady chorych.

Wśród nielicznych świadków tych zbrodni, którzy dożyli naszych czasów, był Henryk Mania, który jako 16-letni więzień Fortu VII został włączony do Sonderkommando Herberta Lanego, odpowiedzialnego za wymordowanie osób chorych psychicznie w Kraju Warty oraz za Holocaust. Głównym zadaniem Mani było uprzątnięcie ciał ofiar. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Poznaniu Ośrodek Zamiejscowy w Koninie z dnia 6 lipca 2001 r. Henryk Mania został uznany za winnego tego, że w okresie od 8 grudnia 1941 r. do kwietnia 1943 r. w Chełmnie nad Nerem, działając wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami, idąc na rękę okupantom hitlerowskim, brał udział w zbrodniach ludobójstwa.

Zważywszy na fakt, że bezpośredni sprawcy tych zbrodni otrzymali przed niemieckimi sądami wyroki podobne, a nawet mniejsze, decyzja polskiego sądu wydaje się kontrowersyjna. Pozbawione możliwości normalnego rozwoju dziecko, odizolowane, stale obcujące ze śmiercią, niemające prawidłowych wzorców zachowań, zostało potraktowane na równi z dojrzałymi ludźmi, dla których zabijanie stało się wyborem i chlebem dnia codziennego.

Zeznania Henryka Mani, jako świadka i współuczestnika tej zbrodni, mają wartość historyczną. Niejako obok tego pojawia się kwestia procesu deprawacji Mani, prowadzącego do coraz aktywniejszego włączania się przez niego w działania sprawców zbrodni, będąca zarazem pytaniem o granice człowieczeństwa.

GDY W MIĘŚNIACH RODZI SIĘ OBLĘD

Tadeusz Nasierowski

Niniejsza książka, o życiu i chorobie Wacława Niżyńskiego, jest pozycją, po którą sięgać będą nie tylko studenci psychologii i medycyny, psychologowie i lekarze, pragnący zapoznać się z jednym z najbardziej spektakularnych zdarzeń w historii psychiatrii, ale również miłośnicy sztuki baletowej. Daje ona szansę zrozumienia Wacława Niżyńskiego, jako artysty i człowieka, a zarazem umożliwia poznanie najbardziej sławnych psychiatrów XX wieku w konkretnym działaniu wobec osoby, która już za życia stała się legendą.

Nowości wydawnicze wydawnictwa ENETEIA

PSYCHOTERAPIA FILOZOFICZNA

Lech Ostasz

Książka łączy walory poradnika i podręcznika podstaw psychoterapii opartej na klasycznej filozofii greckiej. Refleksji nad sobą może służyć myśl Sokratesa, Arystotelesa, Demokryta, Epikura, Cyserona i innych starożytnych mędrców. W książce zostały zebrane różne filozoficzne drogi poszukiwania „złotego środka”, odnoszące się do modelu człowieka i sposobów poznawania świata, ludzkiej logiki, błędnego myślenia, etyki, filozofii życia, światopoglądu czy metafizyki. Wywody autora ubarwiają pobudzające wyobrażnię aforyzmy łacińskie i greckie, których nie uczymy się już w szkołach, choć pokazują one uniwersalną, archetypową prawdę o nas i naszych codziennych dylematach. Książka jest swoistym przewodnikiem autoterapeutycznym, który może uzupełnić psychoterapię; może też zainspirować terapeutów do głębszej refleksji nad sobą i stosowanymi metodami psychoterapii.

2011, ss. 284, oprawa miękka, wydanie drugie, poprawione
Seria: Ścieżki Psychoterapii

Informacje o prelegentach

BĄBEL JERZY TOMASZ – dr n. hum., ukończył studia na Wydziale Historii UW. Pracował w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie oraz w Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Ostrowcu Św. gdzie pełnił funkcję dyrektora oraz zastępcy dyrektora muzeum ds. Rezerwatu Archeologiczno-Przyrodniczego „Krzemionki Opatowskie”. Kierował pracami wykopaliskowymi na stanowiskach archeologicznych w Krzemionkach (www.krzemionki.pl) oraz na Wyżynie Sandomierskiej. Brał udział w licznych pracach archeologicznych w kraju i za granicą. Uczestniczył w międzynarodowych ekspedycjach wykopaliskowych w Bułgarii, Finlandii, USA, Tadżykistanie i Turkmenistanie. Autor wielu ekspozycji muzealnych i scenariuszy wystaw. Pomysłodawca, orędownik i współwykonawca podziemnej trasy ekspozycyjnej w neolitycznych kopalniach w Krzemionkach. Autor książki *Reinkarnacja. Z dziejów wierzeń Europy przedchrześcijańskiej* (2009), około 200 artykułów, prac naukowych i popularnonaukowych. Kustosz dyplomowany. Hobby – turystyka (zwiedzanie obiektów zabytkowych i muzeów; zwiedził ponad 30 krajów na 4 kontynentach).

DUDEK ZENON WALDEMAR – psychiatra, inicjator i redaktor naczelny „ALBO albo. Problemy psychologii i kultury”; zajmuje się psychologią rozwoju osobowości, psychologią marzeń sennych, psychologią kultury. Autor artykułów i książek z zakresu ww. problematyki: *Psychologia integralna Junga* (1995; 1996; 2006), *Na początku była nieświadomość* (1997), *Jungowska psychologia marzeń sennych* (1997; 2007), *Podstawy psychologii Junga* (2002). Współautor książki *Psychologia kultury. Doświadczenia graniczne i transkulturowe* (2005; wyd. 2 poszerzone 2008).

DZIEKANOWSKI CZESŁAW – pisarz, twórca oryginalnego nurtu powieściowej autointerpretacji, badacz dynamiki procesu twórczego (szczególnie w literaturze), psychoanalityk, psychoterapeuta. Praca doktorska z zakresu psychologii humanistycznej, habilitacja z psychoanalizy twórczości. Profesor Uniwersytetu w Białymstoku, kieruje Zakładem Psychoanalizy i Myśli Humanistycznej. Redaktor czasopism i wydawnictw literacko-analitycznych: „Świata Psychoanalizy” (1995–2001), serii „Literatura i Psychoanaliza” (od 2000), serii „Psychologia literatury” (praca zbiorowa *Psychologia literatury. Zaproszenie do interpretacji*, ENETEIA). Organizator naukowych konferencji literaturoznawczych podejmujących interpretację twórczości metodami psychoanalizy, obok klasycznej perspektywy krytyczno-literackiej. Autor książek i artykułów, w których zgłębia problematykę twórczości, interpretacji literackiej i autointerpretacji, w tym trylogii psychoanalitycznej: *W imię Ojca i Syna*, *Życie jaśnie pana*, *Życie*

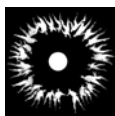

w *śmierci* – oraz scenariuszy filmowych i utworów dramatycznych. Jego powieści – *Zakłęte światło* (1971; 2004), *Selekcjoner* (1980), *Frutti di mare* (1990; 2005), *Projektantka intymności* (1995), *Zaproszenie* (1998), *Jasnogród* (2000), *Taniec z nieświadomością* (2003), *Szkoła wojny* (2007) – tropią kluczowe wydarzenia polskiej współczesności oraz podejmują duchowe wyzwania cywilizacji naszych czasów. Tworzywem tych dzieł jest zarówno materia społecznych zdarzeń, jak też przeżycia i wyobrażenia bohatera, który żywi się życiem swego twórcy. Całość dorobku pisarskiego i badawczo-interpretacyjnego rozwija się w nurcie prozy wizyjnej (powieść oniryczna) oraz powieści autointerpretacyjnej.

KUŹMICKI ANDRZEJ – studia psychologiczne ukończył na Uniwersytecie Wrocławskim. W 2005 roku obronił rozprawę doktorską pod tytułem „Pojęcie Jaźni w koncepcji Carla Gustava Junga”, napisaną pod kierownictwem prof. Józefa Kosiana w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego. Założyciel i redaktor internetowego portalu psychologii analitycznej *Unus Mundus* (www.jungpoland.org). W świetle jego zainteresowań leżą – obok psychoanalizy, psychologii analitycznej Carla Gustava Junga – także zagadnienia z obszaru szeroko rozumianej epistemologii oraz badań nad możliwościami i kierunkiem rozwoju człowieka. Autor książki *Symbolika Jaźni* (2008). Członek International Association for Jungian Studies i Towarzystwa Badań nad Psychoanalizą.

NASIEROWSKI TADEUSZ – dr hab. n. med., adiunkt w Katedrze i Klinice Psychiatrycznej Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego; autor licznych monografii, w tym m.in: *Psychiatria a wolnomularstwo w Polsce (przełom XIX–XX wieku)* (1998), Iwan Pietrowicz Pawłow. *Nauka sowiecka w okowach stalinizmu* (2002), *Z czarta kuźni rodem... Psychiatria, psychologia i fizjologia sowiecka w pierwszych latach po rewolucji* (2003), *Gdy rozum śpi a w mięśniach rodzi się obłąd. O życiu i chorobie Wacława Niżyńskiego* (2004), *Świat rosyjskiej duchowości. Kościoły i ruchy dysydenckie a cerkiew panująca* (2005), *Zagłada osób z zaburzeniami psychicznymi w okupowanej Polsce. Początek ludobójstwa* (2008).

OLCHANOWSKI TOMASZ – dr nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Psychoanalizy i Myśli Humanistycznej Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania Autora koncentrują się na zagadnieniach historii kultury i rozwoju cywilizacji, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji psychicznej człowieka, źródłach filozofii, problematyce przemiany duchowej. Autor książek: *Jungowska interpretacja mitu ojca w prozie Brunona Schulza* (2001), *Psychologia pychy* (2003), *Duchowość i narcyzm* (2006), *Wola i opętanie* (2008, wyd. II poszerzone 2010) i kilkudziesięciu artykułów z tego zakresu.

SIERADZAN JACEK – historyk religii, buddolog, tłumacz. Autor wielu przekładów z literatury buddyjskiej i poezji współczesnej, m.in. *Buddyzm* (1987), *Drogi karmy i ścieżka Dharmy. Antologia poezji buddyjskiej Ameryki* (1993), *Śmierć i umieranie. Tradycja tybetańska* (1994), *Buddyjska wizja śmierci i umierania* (1997), *Życie po życiu w Tybecie* (1997) oraz zbiorów esejów: *Starożytna mądrość a nauka współczesna* (1993), *Buddologia w Polsce* (1993), *Przekroczyć próg mądrości* (1997). Autor trylogii o szaleństwie religijnym: *Szaleństwo w religiach świata* (2005) oraz *Od kultu do zbrodni: Ekscentryzm i szaleństwo w religiach w XX wieku* (2006), niewydanego słownika *Boskie szaleństwo* oraz książek *Jezus Magus. Pierwotne chrześcijaństwo w kręgu magii* (2006), *Sokrates magos* (2011), *Sokrates nieznan* (2011).

SZYMKIEWICZ BOGNA – dr psychologii. Pracuje w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW, gdzie kieruje ścieżką specjalizacyjną „Pomoc społeczno-terapeutyczna”. Posiada licencję terapeutyczną i trenerską wydaną przez Research Society of Process Oriented Psychology w Zurychu. Prowadzi psychoterapię indywidualną i terapię par oraz warsztaty szkoleniowe i rozwojowe (również w Rosji, Niemczech i USA). Wraz z Tomaszem Teodorczykiem i Barbarą Zuest (Szwajcaria) kieruje Programem Licencyjnym „Akademia Pracy z Procesem”, prowadzącym do uzyskania międzynarodowej licencji terapeutycznej w zakresie psychologii procesu. Jest redaktorką antologii *Po drugiej stronie kłopotów. Psychologia procesu w teorii i praktyce*, autorką książki *Zranione stany świadomości* oraz współautorką książki *Deeper into the Soul. Beyond Dementia and Alzheimer's towards Forgetfulness Care*.

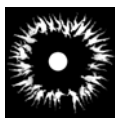

BOHAJEDYN TOMASZ – rysownik w polskiej edycji „Le Monde diplomatique”; publikuje również w wielu innych czasopismach w kraju i za granicą, na przykład w „Midraszu”, „Ricie Baum”, „Kresach” i „Op. cit.”. Wystawiał między innymi w Klubie Polskich Nieudaczników w Berlinie, na Rozbraciu w Poznaniu, w Le Madame w Warszawie, w Galerii Teatru Komuna Otwock, w Galerii Oficyny w Szczecinie i w Galerii Garbary 48 w Poznaniu. Opublikował tomiki *Kongo* (2007), *Spaghetti western* (2008), *Osad* (2010).

KRZYSZTOF FIGIELSKI – studiował na Wydziale Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie; dyplom w 1982 roku w pracowniach plakatu prof. M. Urbańca i malarstwa prof. T. Pagowskiej. Zajmuje się rysunkiem, ilustracją, grafiką wydawniczą. Wystawia w kraju i za granicą. Publikuje prace w pismach literackich i artystycznych.

Zdjęcia: Tomasz Bohajedyn

20 lat „ALBO albo”

Jesienią 2011 roku nasze pismo będzie obchodzić jubileusz dwudziestu lat swej działalności. Nie da się tej historii krótko opowiedzieć, ale może warto pokrótce przypomnieć ważniejsze wydarzenia i dokonania, zwłaszcza młodszym i nowym Czytelnikom kwartalnika. Ukazało się ponad 50 zeszytów tematycznych, w tym roku odbywa się 16 doroczne spotkanie z czytelnikami – Forum Inspiracji Jungowskich, współorganizowaliśmy pierwsze konferencje jungowskie w latach 1993–1994, w których uczestniczyło blisko 200 osób. W 1995 roku naszym gościem był Andrew Samuels, współautor *Krytycznego słownika analizy jungowskiej* (2 wyd. ukaże się wiosną br.). Patronowaliśmy wizycie Olego Vedfelta, analityka jungowskiego z Kopenhagi, autora książek *Kobiecość w męczyźnie* (1995, 2004), *Wymiary snów* (1998), *Poziomy świadomości* (2001).

„ALBO albo” przecierało w Polsce szlaki bądź popularyzowało, przypominało i przybliżało szerszym kręgom czytelników nie tylko myśl Junga i Freuda, ale także takich psychologów i myślicieli, jak James Hillman, Stanislav Grof, Viktor Frankl, Edward F. Edinger, Arnold Mindell, Marcel Messing, Timothy Leary, Kazimierz Dąbrowski. Na naszych łamach publikowali lub w naszych spotkaniach brali udział znani artyści: Olga Tokarczuk, pisarka, i Henryk Waniek, malarz i eseista. Współpracowaliśmy lub nadal współpracujemy z takimi artystami, grafikami i plastykami, jak Tomasz Bohajedyn, Krzysztof Figielski, Tadeusz Piotrowski, Andrzej Skarzyński, Ewa Skarzyńska, Marek Stachowicz.

Obecnie redakcja „ALBO albo” patronuje obszernej edycji siedmiotomowego podręcznika psychoterapii pod red. Lidii Grzesiuk i Huberta Suszka oraz systematycznie promuje autorów, którzy zajmują się zagadnieniami współczesnej psychologii, psychoterapii, kultury, sztuki i religii. Wśród nich są m.in.: Krzysztof Maurin, matematyk, Czesław Dziekanowski, pisarz i psychoanalityk, Alina Motycka, filozof nauki, Zofia Rosińska, filozof kultury, Jadwiga Wais, socjolog, ks. Kazimierz Pajor, filozof i teolog, Tadeusz Kobierzycki, filozof, Czesław S. Nosal, psycholog, Halina Romanowska-Łakomy, psycholog duchowości, Tomasz Olchanowski, pedagog, Mirosław Piróg, filozof, Jacek Sieradzan, religioznawca, Paweł Czarnecki, etyk, Paweł Karpowicz, socjolog, Bogna Szymkiewicz, psycholog, psychoterapeutka, Ewa Machut-Mendecka, kulturoznawca, arabistka, Jerzy Pawlik, psychoanalityk, Paweł Boski, psycholog międzykulturowy, Zbigniew Zaborowski, psycholog społeczny. Wraz z rozwojem wydawnictwa ENETEIA tworzy się nowe pokolenie autorów, dla których środowisko „ALBO albo” jest cennym miejscem wypowiedzi i rozwijania swoich zainteresowań intelektualnych, naukowych i kulturowych.

Wspomnę, że w naszym gronie działali lub dalej działają Krzysztof Śliwiński, organizator inicjatyw orientalistycznych, pracownik Muzeum Azji Pacyfiku, Jerzy Kolarzowski, prawnik, wykładowca UW, Janusz Kowalski, sinolog, o.

Jan Bereza, benedyktyn, uczestnik dialogu międzyreligijnego, Dariusz Misiuna, socjolog, założyciel wydawnictwa Okultura, Andrzej Pankalla, psycholog, wykładowca UAM, badacz tradycji pierwotnych, założyciel Poznańskiego Wydawnictwa Psychologicznego.

W działalności „ALBO albo” można wyróżnić lepsze i gorsze okresy, jednak zachowuje ono pewną ciągłość, której wyrazem jest promocja badań i studiów interdyscyplinarnych oraz integrowanie środowisk naukowych, artystycznych i kulturalnych. Wyrazem tych inicjatyw jest ostatnio współpraca z Laboratorium Dramatu, gdzie drugi rok prowadzone są pod naszym patronatem otwarte wykłady dotyczące zagadnień psychologii i kultury pt. „Psychologia fatum”. Uczestniczyliśmy lub dalej uczestniczymy w comiesięcznych cyklach „Czytania Biblii” (Zenon Waldemar Dudek), analizy dramatu antycznego pt. „Rodzina Antyczna” (Cezary Żechowski), analizy teatru indyjskiego pt. „Wokół Ognia” (Tomasz Olchanowski). Planowane jest prowadzenie cyklu pt. „Czytanie Baśni”. Drugi rok prowadzone są też wykłady dla słuchaczy Laboratorium Dramatu nt. „Psychologiczna analiza dramatu”.

W pierwszym okresie naszych działań celem wiodącym była prezentacja dorobku Carla Gustawa Junga i inspiracji jungowskich, co wyrażało się podtytułem pisma „inspiracje jungowskie”. W drugim okresie, od 1998 roku poszerzyliśmy spektrum zainteresowań, wychodząc poza ramy „jungowskie”, co określiliśmy podtytułem „problemy psychologii i kultury”. Z tego okresu zrodziła się inicjatywa rozwijania interdyscyplinarnych poszukiwań humanistycznych, w tym zwłaszcza psychologii kultury (Zenon Waldemar Dudek, Andrzej Pankalla), zastosowanie myśli Junga w analizie tradycji kulturowej (Ewa Machut-Mendecka, Paweł Fijałkowski) czy antropologii psychologicznej (Jadwiga Wais, Tomasz Olchanowski). Od roku 2003 „ALBO albo” utrwała swoją pozycję w środowisku akademickim, pozostając dalej niezależnym pismem intelektualnym i kulturotwórczym. Efektem naszych starań jest umieszczenie nas na liście czasopism punktowanych, uznawanych przez Ministerstwo Nauki.

Patrząc wstecz, mimo skromnych środków, udało nam się skupić wokół pisma wiele osób z różnych środowisk i o różnym przygotowaniu zawodowym, których zajmują problemy psychologii i kultury. Wiedzę i naukę rozumiemy szerzej jako poszukiwanie mądrości i wszechstronnie pojętej prawdy. Doceniamy wagę żywego doświadczenia w życiu jednostki i wspólnoty, w dążeniu do realizacji siebie i spełnianiu ważnych zadań społecznych.

Podsumowania, jakich będziemy dokonywać w związku z naszym dwudziestolecie, będą okazją do sformułowania nowych celów i bardziej trafnego skryształizowania starych. Niewątpliwie usprawnienie naszych działań oraz lepsze spożytkowanie dotychczasowych osiągnięć będzie możliwe dzięki utworzeniu Fundacji, która wzięłaby odpowiedzialność za finansowanie projektu „ALBO albo” jako typowego dzieła *non profit*. Już teraz zapraszamy do wspierania tych inicjatyw.

„ALBO albo”. Problemy psychologii i kultury

Pismo interdyscyplinarnych poszukiwań

Istnieje od 1991 roku (do 1998 roku „ALBO albo”. *Inspiracje jungowskie*)

ul. Zwierzyniecka 8A/43, 00-719 Warszawa

tel. (22) 840 53 30, (22) 840 84 60, fax (22) 840 84 61

e-mail: albo@eneteia.pl; www.eneteia.pl

księgarnia internetowa: sklep.eneteia.pl

„ALBO albo” ukazuje się od 1991 roku. Prowadzi kilka działów przybliżających współczesną wiedzę o psychologii, sztuce i kulturze. Każdy z nich koncentruje się na wybranych dziedzinach nauk humanistycznych. Zależy nam na przekraczaniu granic dyscyplin i zbliżeniu wiedzy humanistycznej i przyrodniczej, aby w swobodnym biegu refleksji człowiek był lepiej zrozumiany w całej swojej złożoności ponad podziałami.

Obok wiedzy historycznej i współczesnych badań jest miejsce na poezję, opowiadania, sztuki plastyczne. Poza artykułami naukowymi, prezentujemy eseje na ważne tematy, myśli, aforyzmy, a także sprawozdania z ciekawych wydarzeń, konferencji, recenzje, dyskusje.

Stale działy „ALBO albo”:

- *Jungowskie inspiracje*
- *Od psychologii do autopsychoterapii*
- *Archetypy w Kulturze*
- *Nasze tożsamości*
- *Dialog kultur*
- *Z poetyki archetypów*
- *Na granicy epok*
- *Forum psychologii kultury*

Informacja dla zainteresowanych publikowaniem tekstów w „ALBO albo”

Przyjmujemy materiały w wersji elektronicznej. Objętość tekstów do 15 stron (ok. 1800 znaków na stronie, licząc znaki odstępu, przypisy „amerykańskie”). Artykuły są recenzowane, po zakwalifikowaniu do druku przed publikacją teksty przesyłamy do autoryzacji. Autorzy otrzymują 2 egzemplarze pisma.

Informujemy autorów, że **za publikację artykułu w „ALBO albo” przyznawane są obecnie 2 punkty** (wykaz B, pozostałe czasopisma zagraniczne i czasopisma polskie, poz. 17). **Link do pliku pdf:** http://www.nauka.gov.pl/fileadmin/user_upload/Finansowanie_finansowanie_nauki/Lista_czasopism/20101229_wykaz_czasopism.pdf

Uwaga! Prosimy autorów o nadsyłanie streszczeń tekstów w języku polskim i angielskim (600–800 znaków; maks. 1/3 strony) oraz słów kluczowych.

Prenumerata „ALBO albo” 2011

Zapraszamy serdecznie do zapoznania się z ofertą prenumeraty pisma „ALBO albo” w roczniku **2011**. Otrzymają Państwo **cztery numery** tematyczne, wysyłane w miarę ukazywania się. W prenumeracie zapłacą Państwo jedynie **75 zł** za dostawę prosto do domu.

Dzięki wykupieniu prenumeraty *ALBO albo* zostaną Państwo członkami **Klubu Czytelników**, co wiąże się z wieloma **przywilejami**:

- **10% rabat** na zakup wszystkich pozycji wydawnictwa ENETEIA
- **rabat** na udział w XVII Forum Inspiracji Jungowskich (marzec 2012)
- Kalendarz „ALBO albo” **w prezencie**
- otrzymywanie katalogów wydawniczych
- **rabat** na szkolenia organizowane przez Wydawnictwo.

Wśród prenumeratorów **wylosujemy** trzy osoby, które otrzymają wybrany przez siebie **zestaw książek** wydawnictwa i zeszytów „ALBO albo”.

Prenumeratę można zamówić:

- w **księgarni internetowej** sklep.eneteia.pl, także przez email, telefon i fax
- następnie dokonując **wpłaty na konto**:

ENETEIA, ul. Zwierzyniecka 8A/43, 00-719 Warszawa

33 1240 1109 1111 0000 0515 7868 (z dopiskiem „Prenumerata ALBO albo 2011”)

Tematy „ALBO albo” 2011

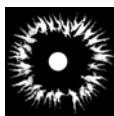
PSYCHOANALIZA KULTURY
popęd i duch, sublimacje i inicjacje (1/2011)

WŁADZA I ANARCHIA
król, tyrania, Kain i Abel (2/2011)

JEDNOŚĆ PRZECIWIENSTW
enancjodromia, dobro i zło, *panta rei* (3/2011)

JUNG NIEZNANY
Czerwona Księga, guru czy reformator (4/2011)

Księgarnia internetowa **sklep.eneteia.pl**

Tematy „ALBO albo” 2009

PERSONA

maska, manipulacja, PR (1/2009)

ANDROGYNIA

małżeństwo, dialog płci, gender (2/2009)

MIŁOŚĆ I CIAŁO

agape, erotyka, celibat (3/2009)

MITY POLSKIE

mityczni bohaterowie, stereotypy narodowe (4/2009)

Tematy „ALBO albo” 2008

KULTURY ŚWIATA

globalizacja a tożsamość, mity świata, przenikanie kultur (1/2008)

PSYCHOLOGIA NARODÓW

walka ras, religie i symbole narodowe, tożsamości lokalne (2/2008)

WYKLUCZENIE

rywalizacja i tolerancja, piętno społeczne, zły inny (3/2008)

IDEE I FANTAZMATY

wielkie idee, ideologie, umysł urojony (4/2008)

Tematy „ALBO albo” 2007

PSYCHOLOGIA RODZINY

ojcostwo, macierzyństwo, mity rodzinne (1/2007)

CYWILIZACJA I PŁEĆ

płeć psychologiczna, homokultura, cywilizacja pornograficzna (2/2007)

BOHATEROWIE I AUTORYTETY

lider, idol, charyzma (3/2007)

ANIOŁOWIE I DEMONY

duchy, świeci, zaświaty, kult przodków (4/2007)

Nowości wydawnicze

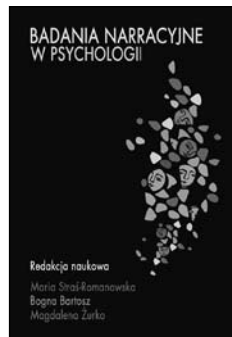
PSYCHOLOGIA MAŁYCH I WIELKICH NARRACJI

red. Maria Straś-Romanowska, Bogna Bartosz,
Magdalena Żurko

W naszym indywidualnym życiu kierujemy się opowieściami (narracjami), które odzwierciedlają naszą osobowość i teksty kultury. Narracje interesują badaczy reprezentujących różne dyscypliny, ale zajmują się nimi przede wszystkim psychologowie. Książka zawiera opisy badań psychologicznego sensu narracji, w tym psychologiczne interpretacje opowieści o wielkich wydarzeniach, jak też opowieści o codziennych wyzwaniach. Omawiane jest podejście rozumiejące, stosowane zwłaszcza w badaniu doświadczeń trudnych lub budzących kontrowersje. Odrębnym tematem jest zastosowanie podejścia narracyjnego w terapii. Tematyka książki jest podejmowana także w tomie *Badania narracyjne w psychologii*.

2010, ss. 331, oprawa twarda

Seria: Akademicka

BADANIA NARRACYJNE W PSYCHOLOGII

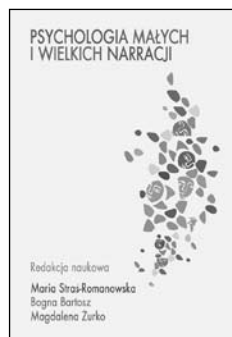
red. Maria Straś-Romanowska, Bogna Bartosz,
Magdalena Żurko

Opowieść jako nowy przedmiot badań psychologii to wyzwanie poznawcze i metodologiczne. Bogactwo i niezwykłość danych zawartych w narracjach wyraża naturę człowieka jako istoty twórczej i myślącej „narracyjnie”. Ludzkie życie jest opowieścią, księgą. Uznając narrację jako przedmiot badań psychologicznych, autorzy książki podjęli takie kwestie, jak analiza i interpretacja tekstu, osobowość i tożsamość w badaniach narracyjnych, procesy psychiczne obecne w narracjach i in. Zwracają uwagę na takie zagadnienia jak narracyjność wypowiedzi, kompetencja narracyjna, nastawienie narracyjne, myślenie narracyjne.

Książka stanowi znaczący wyraz rozwoju psychologii narracyjnej w Polsce i tworzy podwaliny paradygmatu narracyjnego. Adresowana do psychologów poszukujących nowych obszarów i narzędzi badawczych, przedstawicieli różnych dyscyplin humanistycznych, jak też zwykłych czytelników oraz studentów zainteresowanych podejściem narracyjnym. Tematyka książki jest podejmowana także w tomie *Psychologia małych i wielkich narracji*.

2011, ss. 352, oprawa twarda

Seria: Akademicka

Nowości wydawnicze

SOKRATES MAGOS

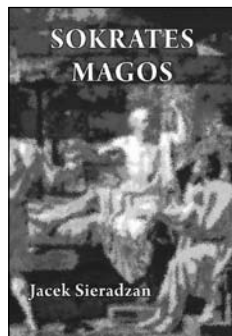
Autsajderstwo, magia i charyzma w kontekście antropologii symbolicznej Victora Turnera

Jacek Sieradzan

Druga książka autora o Sokratesie jako filozofie i nauczycielu, jak też magu, triksterze i zwodzicielu. Jako autsajder i ekscentryk był kapłanem inicjującym uczniów w sekretne nauki i specjalistą od sacrum, pokazującym jak dokonać transformacji umysłu. W tej roli Sokrates jest pierwowzorem dzisiejszej neuronauki, który łączył praktyki magiczno-religijne z dociekaniem filozoficznymi. Sokrates był postacią charyzmatyczną, prowadzącą ascetyczny tryb życia, wchodzącą w stany ekstatyczno-transowe, miał dar prekognicji. Dla uczniów był bardziej mistrzem duchowym niż nauczycielem filozofii. Kierując się głosem dajmoniona, przekazywał lecznicze modlitwy, tłumaczył wróżby i sny. Znał nauki orfickie, był wtajemniczony w misteria korybantów, miał związek z bóstwami żeńskimi (nimfami, muzami), praktykował medytację związaną ze śmiercią. Był psychogogiem, któremu przypisywano umiejętność prowadzenie dusz po śmierci. .

2011, ss. 455, oprawa miękka

Seria: Antropologia

SOKRATES NIEZNANY

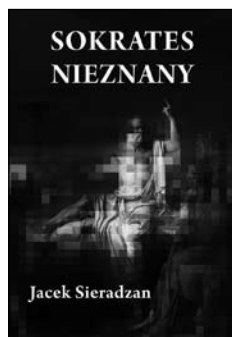
Studia o recepcji postaci Sokratesa

Jacek Sieradzan

To pierwsza z dwóch książek autora o Sokratesie, jednym z najbardziej znanych filozofów starożytnych. Według analiz autora opisy Sokratesa przez starożytnych (Platon, Ksenofont, Arystofanes, Polikrates, Arystoksenos) są w znacznej mierze tworamii ich wyobraźni. O samym Sokratesie nie wiemy nic pewnego, ponieważ sam niczego nie napisał. Ze starożytnych tekstów o nim wylania się obraz człowieka zainteresowanego nie tylko filozofią, ale także praktykami religijno-magicznymi. To postać mistagoga, hierofanty inicjującego uczniów w misteria i ezoterykę: Sokrates uczujący, medytujący i czczący bogów, nauczający i „boski”. Dla Greków tamtych czasów te obrazy stanowiły organiczną jedność.

2011, ss. 565, oprawa miękka

Seria: Antropologia

Akademicki podręcznik psychoterapii

PSYCHOTERAPIA. INTEGRACJA

Podręcznik akademicki

red. Lidia Grzesiuk, Hubert Suszek

Czwarty tom rozwija zagadnienia z poprzednich tomów podręcznika akademickiego (Teoria, Praktyka, Badania i szkolenie). Autorzy prezentują współcześnie rozwijające się podejścia integracyjne w psychoterapii, takie jak terapia NLP, neuropsychoanaliza, terapia multimodalna Lazarusa, psychodynamiczne podejście Strickera i Golda, integracyjna terapia psychodynamiczno-behawioralna Wachtel czy transteoretyczny model psychoterapii Prochaski i DiClemente. Szczególnym przesłaniem tomu jest zwrócenie uwagi na możliwości integracji i syntezy teorii i praktyki psychoterapii w czasach współczesnych. Ważny element stanowią również problemy zawodu psychoterapeuty.

2010, ss. 496, oprawa twarda

Seria: Akademicka

PSYCHOTERAPIA. PROBLEMY PACJENTÓW

Podręcznik akademicki

red. Lidia Grzesiuk, Hubert Suszek

Piąty tom stanowi opracowanie zagadnień psychoterapii poszerzające wiedzę opracowaną w poprzednich trzech tomach podręcznika akademickiego. Wśród poruszonych tematów znajdują się: psychoterapia osób z zaburzeniami neurotycznymi i związanymi ze stresem, psychoterapia osób z zaburzeniami afektywnymi, dwa podejścia do psychoterapii osób z zaburzeniami osobowości, psychoterapia osób chorych psychosomatycznie i somatycznie, psychoterapia osób z problemami seksualnymi, psychoterapia osób psychotycznych, uzależnienie od substancji psychoaktywnych oraz psychoterapia osób uzależnionych, psychoterapia osób z zaburzeniami jedzenia, psychoterapia osób po doświadczeniu traumy złożonej, psychoterapia dzieci i ich rodzin.

2011, ss. 532, oprawa twarda

Seria: Akademicka

KRYTYCZNY SŁOWNIK ANALIZY JUNGOWSKIEJ

Andrew Samuels, Bani Shorter, Fred Plaut

Jest to drugie poprawione wydanie słownika (I wyd. 1994, red. nauk. Z.W. Dudek, nakład wyczerpany). Słownik zawiera podstawowe pojęcia psychologii analitycznej oraz terminy rozwijane przez autorów jungowskich. Definicje są bogato ilustrowane cytatami oryginalnych wypowiedzi Junga. Autorzy krytycznie ujmują podstawowe terminów z obszaru psychologii analitycznej, uwzględniając rozwój psychologii głębi i psychoterapii inspirowanej dziełem Junga po jego śmierci w 1961 roku. Obecne wydanie zawiera nową przedmowę autora oraz obszerną bibliografię publikacji z zakresu psychologii Junga i badań postjungowskich.

PSYCHOTERAPIA NA KOZETCE

Andrew Samuels

Polskie wydanie nowatorskiej książki *Politics on the Coach*, podejmującej zagadnienia z pogranicza psychoterapii i polityki. Znany analityk jungowski, a także doradca znanych polityków (np. B. Obamy czy T. Blaira), wykorzystuje swe doświadczenie psychoterapeutyczne i psychologię Junga do analizy takich zagadnień politycznych, jak tajemne życie polityki, polityka transformacji, nowy porządek dla kobiet i mężczyzn, psychologia form uprawiania polityki, dobry lider, relacja polityka–duchowość–psychoterapia, psyche ekonomiczna, psychologii narodu. W czasach globalnej transformacji i rosnącego wpływu polityki na życie jednostki książka otwiera nowe horyzonty dla dyskusji o współczesnym rozumieniu życia psychicznego, społecznego i politycznego.

KULTURA I METODA

red. Joanna Michalik

Praca zbiorowa, w której filozofowie kultury i przedstawiciele innych dyscyplin podejmują ważne o pytania o sens i rozumienie kultury oraz metody jej badań. Wśród tematów m.in.: rozumienie kultury, styl humanistyki filozoficznej, kompetencja kulturowa badacza, *Homo eksperymentator*, negocjacja wartości, autentyczność. Autorzy prezentują różne punkty widzenia, doceniając wagę badań nad kulturą i sens uprawiania filozofii kultury oraz innych studiów nad fenomenami kulturowymi (fenomenologia, konstruktywizm, wiedza etnograficzna, psychologia kultury i in.).

PSYCHODRAMA I TECHNIKI NIEWERBALNE W PSYCHOTERAPII

red. Jerzy Pawlik

Publikacja omawia szeroko diagnostyczne i terapeutyczne znaczenie psychodramy oraz zasady funkcjonowania małej grupy opartej na psychodramie. Uzupełnia ona inne rodzaje leczenia, w tym psychoanalizę czy analityczną psychoterapię grupową. W oparciu o konkretny kliniczny materiał autorzy przybliżają psychoterapeutom i osobom szkolącym się w psychoterapii proces grupowy w trakcie psychodramy, występujące w nim trudności, przejawy oporu i destrukcyjnych obron. Druga część książki skupia się na niewerbalnych technikach psychoterapii, ich aspekcie diagnostycznym i terapeutycznym, omawia organizację sesji terapeutycznej opartej na technikach niewerbalnych, trudności w pracy z grupą, które można rozwiązywać przy pomocy technik niewerbalnych, ekspresję uczuć agresywnych i rywalizacyjnych i in. Wartościowa pozycja dla szerokiego kręgu czytelników, zainteresowanych teorią i praktyką psychoterapii.

